

## AZ ÖNKÉNTESÉG ÉS VALLÁSOS VILÁGKÉP KAPCSOLATA. A TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK HATÁSÁNAK ELEMZÉSE TÁRSADALOMELMÉLETI NÉZŐPONTBÓL.

BOGNÁR BULCSU<sup>1</sup>

DOI: <https://doi.org/10.53585/OnkSzem.2024.4.75-92>

### Absztrakt

A tanulmány az önkéntesség és a vallásosság kapcsolatának összefüggéseit vizsgálja. Az elemzés az önkéntességre való hajlandóságot az értékekhez fűződő viszony mentén értelmezi, és ezen keresztül mutat rá arra, hogy a magukat vallásosnak tekintők értékstruktúráját milyen társadalmi hatások formálták az elmúlt évtizedekben a nyugati társadalomban. Az alapvetően társadalomelméleti elemzés azokat a tendenciákat rajzolja meg, amelyek lényeges változást hoztak a vallásosok és a nem-vallásosok értékrendje közötti különbségekben. Az elemzés az egyes társadalmi változásokat elsősorban azon keresztül szemléli, hogy e tendenciák mennyiben módosították az önkéntességhez fűződő viszonyt a vallásosok és a nem-vallásosok között. A gondolatmenet fókuszában ekképpen az áll, hogy a társadalomszerkezet változásai növelték, vagy csökkentették a vallásosok sajátos, a nem-vallásosaktól különböző elköteleződését az önkéntességgel kapcsolatban. Ennek részeként a tanulmány tárgyalja, hogy a szekuláris nyilvánosság Charles Taylor által leírt jegyei milyen módon hatnak a vallásosokra. Az elemzés mindezek mellett megvizsgálja a spiritualizmus előretörésének és az online tereknek a szerepét, azoknak az értékekhez, így az önkéntességhez fűződő viszonyait. A tanulmány következtetése az, hogy a sokszor egymással ellentétesen ható társadalmi változások összességében a vallásosok és nem-vallásosok értékrendje közötti különbség feloldódásához vezet. A gondolatmenet ezzel magyarázza azt, hogy az utóbbi évtizedek empirikus kutatásai egyre kisebb eltérést találnak a vallásosok és a nem-vallásosok között az önkéntes munkára való hajlandóságban.

*Kulcsszavak:* önkéntesség, vallásosság, szekularizált nyilvánosság, spiritualizmus, online terek

<sup>1</sup> Bognár Bulcsu (PhD), szociológus, habilitált egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Kommunikációtudományi Tanszék.

## The relationship between volunteering and religious beliefs. Analysing the impact of social change from a social theory perspective

Bulcsu Bognár

### Abstract

This paper explores the relationship between volunteering and religiosity. The analysis interprets the willingness to volunteer in terms of the relationship to values, and through this it shows how the value structures of those who consider themselves religious have been shaped by social influences in recent decades. The analysis, which is essentially social theoretical, draws out the trends that have brought about significant changes in the differences between the values of religious and non-religious people. The study looks at each social change primarily through the extent to which these trends have altered the attitude of religious and non-religious people towards volunteering. The focus of the reflection is thus whether changes in the social structure have increased or decreased the particular commitment to volunteering of religious people, as opposed to non-religious people. As part of this, the paper discusses how the characteristics of the secular public sphere described by Charles Taylor, affect the religious and the non-religious. The analysis will also examine the role of the rise of spiritualism and online spaces on attitudes to values, including volunteering. The study's conclusion is that societal changes, which are often in conflict with one another, are leading to a dissolution of the difference between the values of the religious and the non-religious. This line of thought provides an explanation for why empirical research in recent decades has found a decreasing difference between religious and non-religious people in their willingness to volunteer.

*Keywords:* volunteering, religiosity, secularised public sphere, spiritualism, online spaces

---

## BEVEZETÉS – A VALLÁSOSSÁG ÉS AZ ÖNKÉNTESÉG KÖZÖTTI KAPCSOLAT ÉRTELMEZÉSE

A társadalomkutatókat régóta foglalkoztató kérdés az, hogy az egyének viselkedése milyen okokkal magyarázható. Ennek részeként az önkéntességet vizsgáló elemzők évtizedek óta keresik a választ arra, hogy melyek azok a tényezők, amelyek magyarázatul szolgálhatnak, hogy valaki miért áldozza a szabadidejét egy pénz- és fogyasztásközpontú társadalomban arra, hogy önkéntes tevékenységet végezzen (Wilson 2000). Az altruizmus e módoszatának megnyilvánulása mögött álló társadalmi okok nyilvánvalóan számosak. Egy tanulmány értelemszerűen nem vállalkozhat arra, hogy az önkéntesség mögött lévő társadalmi és egyéni motivációk egészét (lásd Bartal 2010; Bartal – Kmetty 2011a; 2011b; Bartal – Saródy 2010; Gyorgyovich et al. 2020) feltérképezze. Ez az elemzés az önkéntességet magyarázó okok egyikére, a vallásosságra fókuszál, és azt vizsgálja, hogy a társadalom átstrukturálódása

miképpen hat a vallásosoknak az önkéntességhez fűződő viszonyára. Szűkebben véve, a tanulmány legfőképpen azt a kérdést kívánja körbejárni, hogy mivel magyarázható az önkéntesség és a vallásosság közötti viszony megváltozása.

Az önkéntesség és a vallásos világszemlélet közötti kapcsolat értelmezésére számtalan kutatás született (például Monsma 2007; Tienen et al. 2011; Chapman – Hamalianen 2011; Putnam – Campbell 2012; Paxton et al. 2014). A vizsgálatok zöme arra jutott, hogy a vallásos elköteleződés jól magyarázza az önkéntes tevékenység választását, mivel a magukat vallásosnak nevezők általában felülreprezentáltak voltak az önkéntes munkát vállalók között.<sup>2</sup> A téma vizsgálatának aktualitását az adja, hogy az utóbbi időszak nyugati társadalmakra vonatkozó empirikus kutatásai az önkéntesség és a vallásosság kapcsolata közötti csökkenő összefüggést mutatják. Vagyis a vallásos világnézet kevésbé magyarázza meg az önkéntes tevékenység választását, mint néhány évtizeddel ezelőtt.<sup>3</sup> Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne lennének jelentős számban vallásos önkéntesek, illetve, hogy ne lennének számosan olyanok, akiket vallási értékrendjük motivált az önkéntes tevékenységre. Az elemzés gondolatmenete azt a kérdést vizsgálja, hogy mivel magyarázható az, hogy csökkent, vagy egyes összefüggésekben el is tűnt a vallásosok felülreprezentáltsága az önkéntesek körében. Nyilvánvalóan ebben számtalan tényező játszik szerepet. A jelen vizsgálat a társadalom makrostrukturális változásaira fókuszál, és e tényezők szerepét kutatja a vallásosság<sup>4</sup> és önkéntesség kapcsolatában. Ezen értelmezés újszerűségét az adja, hogy tudomásunk szerint nem történt még kísérlet arra, hogy e tényezőket is górcső alá vették volna a jelenség magyarázatában. E tanulmány erre tesz kísérletet, amikor a jelenséget társadalomelméleti perspektívából vizsgálva azt kutatja, hogy milyen társadalmi változások állhatnak a vallásosság

---

<sup>2</sup> Az önkéntesség és a vallásosság kapcsolatát kutató korábbi és jelenbeli empirikus elemzésekről lásd részletesebben Hegedűs Rita (2024) illetve Pamela Paxton és szerzőtársai (2014). A jelenbeli magyarországi helyzetre másrészt példa Hegedűs csak az önkénteseket vizsgáló elemzése is, amelyben csak bizonyos esetekben talált szignifikáns összefüggést a vallásosság és az önkéntesség választása között.

<sup>3</sup> A kérdéskör szakirodalmára a továbbiakban többször is utalunk majd. Paxtonék kutatása azonban már most kiemelendő, mivel multidimenzionális vizsgálatuk a vallásosság és az önkéntesség közötti kapcsolatot a lehetőségekhez mérten teljeskörűen térképezi fel. A korrelációk elemzésével foglalkozó részek világosan rámutatnak arra, hogy a vallásosság azon dimenziói esetében is, amelyek nagyobb önkéntességet generálnak, a korreláció mértéke meglehetősen alacsony (Paxton et al. 2014). Az úttörő-jellegű vizsgálat egyéb vonatkozásaira a további elemzésekben még kitérünk.

<sup>4</sup> A különböző kutatások másképp definiálják a vallásosság ismérveit. E tanulmányban a fogalmat többnyire a megkérdezettek önbesorolása alapján használjuk. Vagyis e fogalom alá azok a személyek tartoznak, akik magukat a megkérdezés során vallásosnak nevezték. A vallási tradicionalizmus képviselői pedig elsősorban az egyház tanítása szerinti vallásosok, illetve a vallásosok azon csoportjához tartozók, akik számára a vallás szigorúbb etikai normái érvényesek.

és az önkéntesség megváltozott kapcsolata háttérében. Az értelmezés abból indul ki, hogy az önkéntességet – hasonlóképpen bármely más, érték alapú elköteleződéshez – nem önmagában kell szemlélni, hanem az emberek értékrendjének részeként (Putnam – Campbell 2012; vesd össze Joas 2013; 2021). Az önkéntes tevékenység választása tehát ugyanúgy egy értékrendet jelenít meg, mint a vallásosság: a világban való tájékozódás sajátos alapelvei fogalmazódnak meg benne (Davie 2010). Amennyiben tehát arra vagyunk kíváncsiak, hogy a vallásosság mennyiben tudja megmagyarázni az önkéntes tevékenység választását, akkor a vallásosság értéktartalmait kell vizsgálnunk. Ha pedig azt szeretnénk értelmezni, hogy a vallásosok miért hajlandók inkább önkéntes tevékenységet végezni, mint a nem-vallásosok, akkor a két társadalmi csoport értékrendje közötti különbséget kell górcső alá vennünk. Az eddigi empirikus kutatások éppen e különbségre fókuszáltak – mint utaltunk rá, az újabb kutatások azonban az önkéntesség és a vallásosság közötti csökkenő kapcsolatra mutattak rá. E jelenség magyarázatához tehát úgy juthatunk el, ha a vizsgálódásunk középpontjába a vallásosok és nem-vallásosok közötti értékrend változásait helyezzük.

Az elmúlt évek értékszociológiai vizsgálódásainak (Pless et al. 2020; Voas – Storm 2022; Pless et al. 2023; Halman – Sieben 2023) eredményei egyértelműen arra utalnak, hogy ha két jól körülhatárolható társadalmi csoport, jelen esetben a vallásosok és a nem-vallásosok között csökken, vagy megszűnik a különbség az önkéntes tevékenységre való hajlandóság tekintetében, akkor ezt a két csoport értékrendje közötti hasonulás magyarázhatja. Értelmezésünk abból indul ki, hogy e hasonulás a társadalmi változás elemzésén keresztül ragadható meg. Az önkéntességhez fűződő viszony megváltozása tehát a társadalomszerkezeti átalakulásokkal hozható összefüggésbe, amelyek az utóbbi évtizedekben játszódtak le a nyugati társadalmakban és Magyarországon is. A továbbiakban ezeket vesszük számba, hogy az önkéntesség és a vallásosság közötti megváltozott kapcsolat okaihoz közelebb kerülhessünk. A társadalomelméleti vizsgálódás célja a jelenség megértésén túl az, hogy a társadalomszerkezeti hatásoknak a számbavételével egyúttal orientálni tudja a témába vágó empirikus kutatásokat. A társadalomelméleti elemzés ugyanis abban segíthet, hogy az önkéntesség és a vallásosok közötti megváltozott kapcsolat okait komplexebben ragadhassuk meg.

## A SZEKULÁRIS NYILVÁNOSSÁG HATÁSA A VALLÁSOSSÁG ÉS ÖNKÉNTESÉG KAPCSOLATÁRA

A nyugati társadalmak szekularizációja évszázadok óta folyó és nem egyirányú jelenség, amely összességében a vallásos értékrend háttérbe szorulását eredményezte. Ezen összefüggés kapcsán nem is annyira a magukat vallásosnak definiálók csökkenő számarányaira utalunk elsősorban, hanem arra, hogy az utóbbi évtizedek viszonylag stabil, vagy csak lassan csökkenő vallásossága úgy van jelen a társadalomban, hogy a vallás társadalmi szerepe elsősorban az egyének személyes viszonyaiban mutatkozik meg (Storm 2016). A vallásos hit sokszor leírt privatizálódása (Luckmann 2003) jól jelzi azt a folyamatot, hogy a közéleti kérdésekben és a társadalom nyilvános tereiben nem a vallásos értéktételezésnek van döntő jelentősége, hanem a mindenkit érintő kérdések kapcsán a társadalom szekuláris értékei állnak a középpontban. Egy közéleti, politikai vita során gazdasági, hasznossági, versenyképességi szempontok merülnek fel, az egyén szempontjából pedig a karrierlehetőségeket szokás elsősorban számba venni, mivel a cselekvők elsősorban nem az üdvözüléshez vagy a transzcendenshez fűződő viszony alapján tájékozódnak. Ez a Charles Taylor által leírt szekuláris nyilvánosság (Taylor 2007) eredményezi azt, hogy a vallásos hitét megőrző és azt gyakorló személyek esetében is a vallás mindenekelőtt a vallási események, intézmények keretében, vagy a privát szférában mutatkozik meg, de a vallásos személyeknek a szekuláris térben történő cselekvéseit egyre kevésbé határozza meg (Achterberg et al. 2009). A társadalom e strukturális jegye pedig nyilvánvalóan hat a vallásos személyek értékrendjére is, hiszen a hétköznapi tapasztalatuk szekuláris világa óhatatlanul hatást gyakorol rájuk.

Számtalan kutatás támasztja alá a szekuláris nyilvánosság vallásosokra gyakorolt hatását (lásd például Davie 2005; Achterberg et al. 2009). Ez eredményezi azt, hogy a vallásosság az értékrend tekintetében megengedőbb formái kerülnek előtérbe (Storm 2016). Mindezek pedig nyilvánvalóan kihatnak az önkéntesség megítélésére is, amely a zsidó-keresztény kultúrkörben a vallásos személy egyik alapvető etikai értékeként jelenik meg. Az Ószövetség parancsai között (az alamizsnák adásában manifesztálódó) önzetlenség, vagy az Újszövetség felebaráti szeretetében megmutatkozó caritas olyan etikai tanítások, amelyek szerepet játszanak az önkéntesség pozitív megítélésében a vallásosok között (Putnam – Campbell 2012). Az adományozás és az elesettek segítésének gyakorlata olyan interiorizációs hatást vált ki, amely növeli annak a valószínűségét, hogy egy tradicionális vallási közösségben lévő

személy önkéntes tevékenységet folytasson (Lewis et al. 2013). A vallásosok tehát ekképpen kétségtelenül kondicionáltak az önkéntes cselekvésre, mivel ebben a vallásos értékrend melletti elköteleződés (is) megmutatkozik (Casanova 1995; Putnam – Campbell 2012; Lewis et al. 2013).

A szekularizált nyilvánosság azonban olyan társadalmi közeget teremt, amely a vallásos személyek értékrendjét folyamatos nyomás alatt tartja, és arra készíti őket, hogy egyre inkább illeszkedjenek a szekularizált nyilvánosság nem-vallásos értékrendjéhez. Természetesen ez utóbbi is magában foglalja a társadalmi szolidaritásnak az önkéntességben is megmutatkozó értékrendjét, de a szekularizált nyilvánosság értékrendjét legfőképpen mégiscsak az egyéni sikeresség, az individuum érvényesülése hatja át (Hustinx – Lammertyn 2003; Hustinx et al. 2010). Ez pedig nem csupán relativizálja az önkéntesség fontosságát, hanem a szekuláris nyilvánosság jelentős társadalmi súlyánál fogva egyre inkább hat a magát vallásosnak definiáló személyek világlátására, értékrendjére is. Az legújabb értékszociológiai kutatások (Bognár – Kmetty 2020, 2022) ezzel hozzák összefüggésbe, hogy a vallásos és nem-vallásos személyek értékrendje közötti, korábban erőteljes különbségek (lásd Schwartz – Huisman 1995) egyre inkább csökkennek (Pless et al. 2020; Voas – Storm 2022; Pless et al. 2023; Halman – Sieben 2023). Ez a hasonulás pedig – éppen a szekularizált nyilvánosság domináns szerepéből fakadóan – a nem-vallásos személyek értékrendje felé történő elmozdulással jellemezhető (Bognár – Kmetty 2022). A különbségek ugyan nem szűnnek meg teljes mértékben, de a vallásosok értékrendjének a nem-vallásosokéhoz történő illeszkedését eredményezi.

Fontos kiemelni, hogy a társadalom e szerkezetváltozása nem a vallásos hitet számolja fel, hanem csak a vallásosság újabb formáinak ad teret. Vagyis változatlanul jelentős szemléletbeli különbség van a vallásosok és a nem-vallásosok között, ha a hitelvekhez (a testtől független lélekhez, a mennyhez, a pokolhoz, a halál utáni élethez, az újjászületéshez stb.) fűződő viszonyt szemléljük. Ezen eltérések azonban kevésbé érhetők tetten, ha a morális tartalmakat vesszük számba, amelyekhez az altruizmust, a szolidaritást és a másik iránti empátiát kifejező önkéntesség is tartozik. A „moralizálás nélküli hitnek” (Bognár – Kmetty 2020), vagyis annak a vallásos hitnek az elterjedése, amelynek képviselői úgy tekintik magukat vallásosnak, hogy értékrendjükben nem, vagy alig térnek el a nem-vallásosokétól, óhatatlanul átformálja az önkéntességhez kapcsolódó magatartást. Az önkéntesség ugyanis a vallásosság azon morális

tartalmához tartozik, amellyel kapcsolatban a legtöbb mostani vallásos nem képvisel más elveket, mint a nem-vallásosok.<sup>5</sup> Mindez azonban csak egy tényező azon a megváltozott vallási térképen, amely az önkéntességhez fűződő viszony átalakulását eredményezi, és amely egyre inkább ahhoz vezet, hogy az empirikus kutatások csökkenő, vagy eltűnő különbséget találnak a vallásos és nem-vallásos személyek önkéntes tevékenysége között.

## A SPIRITUALIZMUS ELŐRETÖRÉSÉNEK HATÁSA A VALLÁSOSSÁGRA ÉS AZ ÖNKÉNTESÉGRE

Az utóbbi évtizedek másik változása, hogy a magukat vallásosnak definiáló egyének egyre inkább eltávolodnak a történeti egyházaktól, és a vallásos hit egyéni módozatai kerülnek előtérbe náluk. Az egyének individuális tapasztalatait középpontba állító spiritualizmus előretörése, amelyet sokan (lásd Heelas – Woodhead 2005) egyenesen spirituális forradalomnak neveznek, alapvetően rajzolja át a vallásos élményhez fűződő viszonyt (Flanagan – Jupp 2007; Houtman – Aupers 2007; Lynch 2007; Voas 2009; Cortois et al. 2018). Különösen a posztmodern társadalmi formák térnyerése helyezi előtérbe az egyéni értelemadást, és ez kihat a magát vallásosnak definiáló személyek transzcendenssel kapcsolatos viszonyára is (Ammerman 2013; Marshall – Olson 2018; Steensland et al. 2018; Bibby 2019). Vizsgálódásunk szempontjából azok az értékrendbeli változások a lényegesek, amelyek alakíthatják az önkéntességhez fűződő viszonyt is.

A spiritualizmus előtérbe kerülésének egyik legfontosabb következménye az, hogy az egyén perspektívája egyre inkább befelé, a belső történések, élmények, tapasztalatok irányába mozdul el. A vallásos értelemadás legfőbb közege tehát az egyén, illetve annak teste lesz, és háttérbe szorulnak mindazok a vallásos élmények, amelyek kifelé, a társadalom felé mutatnak (Holloway 2003). E perspektívaváltás ugyan nem zárja ki a társadalmat a vallásos

---

<sup>5</sup> Elemzésünkhöz illeszkedő eredményre jutott az a nagy, összehasonlító vizsgálat, amely az önkéntesség és a vallásosság dimenziói közötti kapcsolatot kutatta a nyugat-európai országokban, multidimenzionális elemzéssel (Paxton et al. 2014). [Ennek újszerűsége az, hogy Marike von Tienenék (Tienen et al. 2011) multidimenzionális vizsgálatát terjesztették ki több országra.] Paxtonék elemzéséből az derült ki, hogy a vallásosság önmagában nem predesztinál nagyobb önkéntességre, hanem ezt csak a vallásosság bizonyos dimenziói (pl. templomba járás, imádkozás stb.) valószínűsíti. A kutatás arra jutott, hogy a vallásosság és az önkéntesség közötti erősebb kapcsolat azon hívőknél figyelhető meg, akiket a vallásosság tradicionálisabb, a felekezeti vallásossághoz kötődő formái jellemeznek. Ők azok a vallásosok, akik erőteljesebben őrzik a hitük normatív tartalmait. Míg a más vallásosok esetében, ahol a normatív szempontok nincsenek jelen, az önkéntesség iránti elköteleződés nem különbözik a nem-vallásosokétól.

tapasztalatszerzésből [ez természetesen nem is lenne lehetséges a Georg Herbert Mead-i belátások (Mead 1973) okán], de ezt alapvetően átszűri az egyénnek az a szemléletmódja, amely a belső harmóniára fókuszálva értelmezi a külvilági történéseket. Vagyis az egyén jólléte motiválja a vallási tapasztalatszerzést, és az individuuum elsősorban immár nem az általános vallási normák alapján tájékozódik, hanem belső harmóniáját megteremtő transzcendens élményeket keres (Tiggemann – Hage 2019). Ez az önmagára és szűkebb, személyes környezetére fókuszáló beállítódás hozza magával pl. a lakrész feng-shui elvek mentén történő berendezését, az egyén spirituális tartalmát kifejező öltözeteket, tárgyakat, testékszereket, és ez avatja fontossá a belső harmóniáért felelős jógaórákat, illatterápiákat, és ez szorítja háttérbe az egyén vallásos tájékozódásában a kollektív értékeket.

Az önkéntesség azonban éppen a vallásos tradíció és ennek intézményesült formái által kialakított, azon etikai normák közé tartozik, amely az egyénre és a testére fókuszáló beállítódásban kisebb súllyal szerepel (Houtman – Aupers 2007). A spiritualizmus hatása azonban értelemszerűen nem terjed ki minden vallásos cselekvőre. Ugyan a spiritualizmus egyre inkább beszivárog az intézményesült vallásosság szférájába is (vedd össze Knoblauch 2009), de az önkéntesség etikai normája változatlanul iránytű azoknak, akik magukat az egyház tanítása szerint tekintik vallásosnak. [Nem véletlen tehát, hogy ha az empirikus kutatások a vallásosok felülreprezentáltságát tudják kimutatni, akkor ez leginkább az egyház tanítása szerinti vallásosok körében fordul elő, illetve azokra jellemző, akik komolyan vehető hitéletet élnek (Monsma 2007; Tienen et al. 2011; Putnam – Campbell 2012; Paxton et al. 2014).] A mostani vallásosság legfőbb jellemzője azonban az, hogy az egyház tanítása szerint vallásosok sokkal kisebb számban vannak jelen a társadalomban, mint azok, akik a maguk módján vallásosok, és akik az egyház tanítása helyett sokkal inkább a saját egyéni vallásosságuk elvei alapján tájékozódnak. Rájuk lesz elsősorban jellemző, hogy a transzcendenshez fűződő viszonyukat az egyéni spiritualitás jellemzi, és ők lesznek azok, akiknek a hitélete jóval kevésbé intenzív az előbbi csoporthoz mérve.

Az egyéni spiritualitással jellemezhetőek számára az önkéntesség immár nem a vallásos hagyomány által kijelölt etikai cselekvésként jelenik meg (Tienen et al. 2011). A vallásosok e nagyobb csoportja számára az önkéntesség egy olyan lehetséges cselekvésként jelenik meg, amely az egyén jó közérzetét, megelégedettségét, belső harmóniáját szolgálja. Amennyiben tehát az egyén az önkéntes munka által tapasztalja meg ezt az elégedettséget, belső



harmóniát, akkor vállalkozik rá. De az ezzel kapcsolatos motiváció már nem olyan magától értetődő, mintha az önkéntes tevékenységet egy általános vallásos norma jelölné ki. Mindez pedig óhatatlanul relativizálja az önkéntesség fontosságát a vallásos személyek számára, mivel az immár nem egy általános, a történeti egyházak által kijelölt, a hívőkre egyaránt vonatkozó etikai elvként jelenik meg. A spiritualizmus előretörésével az önkéntesség az egyén belső harmóniáját megteremtő lehetséges, de egyáltalán nem kötelező érvényű kollektív cselekvéssé válik. Ez értelemszerűen nem szünteti meg a vallásosok önkéntes tevékenységét, csak csökkenti a vallásosok és nem-vallásosok közötti különbséget az önkéntesség vállalásának vonatkozásában. Más megfogalmazással, többek között ez játszik szerepet abban, hogy a vallásosok felülreprezentáltsága csökken az önkéntesek körében; míg nagyobb eséllyel marad meg az egyház tanítása szerinti vallásosok körében, ahol a vallásos kozmológiának és annak etikai normáinak nagyobb szerepe van. Ebből fakadóan e normatív elveknek sikeresebb interiorizációja is jóval valószínűbb,<sup>6</sup> ez pedig bizonyosan meg tudja őrizni az önkéntes munka iránti nagyobb elköteleződést. (Tegyük hozzá, hogy ennek súlyát csökkenti az egyház tanítása szerint vallásosok kisebb száma.)

A spiritualizmus elterjedéséből következő perspektívaváltást értelmezhetjük a Taylor-i elméleti keretben is. Ennek mentén úgy is fogalmazhatnánk, hogy a premodern morális rendet kifejező vallásos kozmológiát, amelyben egy kozmikus vallási hierarchiához történő illeszkedés jelölte ki az egyén pozícióját és etikai cselekvését, egyre inkább felváltja a „modernitás morális rendje” (Taylor 2007: 159-171; 184-185). E megváltozott társadalmi környezetben pedig az etikai kérdésekben történő tájékozódást nagyobb hangsúllyal jelöli ki az egyén individuális látásmódja, amely immár nem feltétlenül tájékozódik a vallási hagyomány általános érvényű etikai elvárásai mentén. E társadalmi hatás is azt erősíti, hogy a vallási kozmológia általános normái helyett, amelyek nagyobb fontosságot tulajdonítottak az önkéntességnek, a személyes preferenciáknak, az énközpontú választásoknak lesz nagyobb szerepe. Ezen egyéni választások pedig nagyobb valószínűséggel simulnak bele a szekuláris nyilvánosság értékrendjébe. Vagyis ez a változás is inkább azt eredményezi, hogy a vallásosok és nem-vallásosok közötti eltérő értékrend az önkéntesség tekintetében egyre inkább feloldódik.

---

<sup>6</sup> Az egyház tanítása szerint vallásosoknak a többi vallásoshoz mérten szigorúbb etikai normáit találtuk több, részint Magyarországot, részint a kelet-közép-európai régiót vizsgáló reprezentatív mintás kutatásunkban is (Bognár – Kmetty 2020; 2022).

## AZ ONLINE TEREK SZEREPÉNEK HATÁSA A VALLÁSOSSÁGRA ÉS AZ ÖNKÉNTESSEGRE

A társadalom átstrukturálódásának egy kitüntetett és egyre fontosabb területévé váltak az online terek, amelyek az emberek tapasztalatszerzésének legfőbb forrásai lettek az utóbbi évtizedekben. A naponta átlagosan négy óra időtartamú jelenlét az online terekben a társadalom értékrendjére is döntő hatást gyakorolt, mivel az lényegileg képes az egyes személyek lokális tapasztalatait felülírni, vagy újrastrukturálni. Fontos kiemelni azonban, hogy a sokak által leírt diszlokáció (lásd Giddens 1985, 2013; Harvey 1992; Jameson 2012) nem a lokalitások szerepének csökkenését eredményezi, hanem a lokalitásokhoz fűződő viszonyok olyan új szerkezetét, amelyben új hatalmi központok, a tájékozódást, tapasztalatszerzést lényegesen meghatározó erőterek jelennek meg. E strukturális változások pedig fontos hatást gyakorolnak az emberek értékrendjére, így formálják a vallásosoknak és a nem-vallásosoknak az önkéntességhez fűződő viszonyát is.

Társadalomelméleti elemzésünk logikájához híven jelen tanulmányban csak azt vizsgáljuk, hogy az online terek szerepének növekedése miképpen hat a vallásosok és nem-vallásosok értékrendjére. Vajon az átalakulás segít-e megőrizni a vallásosoknak az önkéntességhez fűződő sajátos viszonyát, vagy az olyan tendenciákat erősít, amelyek eredményeképpen az egyre inkább belesimul a nem-vallásosok értékrendjébe, és ez egyre inkább feloldja a két társadalmi csoport közötti azon különbséget, amelyet a korábbi kutatások még határozottan érzékeltek az önkéntesség vonatkozásában. Meglátásunk szerint az online terek e tekintetben kettős tendenciával írhatók le, ahol mindkét irányú jelenség, ugyan eltérő súllyal, de megfigyelhető.

Az online tereknek a vallásosságra és a vallásos értékrendre gyakorolt hatását vizsgáló elemzések (Campbell 2010, 2023) elsősorban azt emelik ki, hogy az online terek eltávolítják a cselekvőket a lokális közösségtől és azok értékrendjétől is, amennyiben azzal versengő, azt relativizáló világlátást jelenítenek meg a világhálón. E vonatkozásban egy megváltozott tértapasztalatról is beszélhetünk, ahol az egyén valóságát a távolról jövő hatások is strukturálják. Mindez pedig olyan új vallási élményekben, tapasztalatokban manifesztálódik, amelyek óhatatlanul hatnak az online térben cselekvő értékrendjére (Campbell – Tsuria 2021). Itt érdemes visszautalnunk a diszlokáció jelenségére, amely olyan új hatalmi központokat hoz

be a vallásos és a nem-vallásos személy perspektívájába, amely a lokális közösségtől különböző értékrendet jelenít meg. E tapasztalatok pedig erősen strukturáltak annyiban, hogy az angolszász populáris kultúra dominanciáját mutatják (Fiske 2010). Ennek van nagy szerepe abban, hogy a vallási tartalom elsősorban immár nem a hagyományos vallásosság és az intézményesült vallásosság hitelvei mentén, vagyis nem az etikai elveket hangsúlyozó morális rend mentén jelenik meg (Knoblauch 2009). Sokkal inkább jellemző az, hogy az online terekben olyan eltérő tartalmú vallási üzenetek jelennek meg, amelyekből a vallásos személy egyéni preferenciái mentén válogat (Campbell – Connely 2020). Mindez nem csupán a vallási szinkretizmust erősíti, hanem a vallásosság olyan egyéni, új formáit, amelyekben az etikai elveknek már jóval kisebb súlya van (Voas 2009; Pless et al. 2020; Voas – Storm 2022; Pless et al. 2023; Halman – Sieben 2023). Ez pedig óhatatlanul befolyásolja a vallásosság azon normatív elemeihez fűződő viszonyt, amelyhez az önkéntességet is soroljuk.

Az eddigi kutatások tanúsága szerint az online térben az önkéntességben is megmutatkozó normák akkor formálhatják az egyén cselekvését, ha az illeszkedik az önmegjelenítés, önkifejezés stratégiáihoz (Cheong 2017). Hasonlóképpen a spiritualizmusnak az önkéntességre gyakorolt hatásához, itt is az figyelhető meg, hogy az önkéntesség választása ugyan változatlanul lehetséges cselekvési alternatíva, de már nem egy vallási hagyomány elvárásaiból feltétlenül következő cselekvés. Ebből fakadóan esetlegessé válik ennek érvényesülése, hiszen az egyénre nehezedő csoportnyomás kevésbé, vagy nem is feltétlenül van jelen például a vallásosok legnagyobb csoportjában, a maguk módján vallásosok körében. Az online tér tehát úgy kínál alkalmat és teret a vallásos tapasztalat számára, hogy zömében relativizálja a vallásos normák szerepét, így az önkéntesség választását is.

A tendenciák azonban e tekintetben nem feltétlenül egyirányúak. Vitathatatlan ugyan, hogy az egyéni élményszerzés dominál az online terekben, de másfelől arra is lehetőséget kínál, hogy az egyén másokkal osztozzon a vallásos élményben. Erre az online térben is szép számmal jelen lévő vallásos közösségek adnak alkalmat, akik nem csupán a saját tagjaik számára szerveznek közös vallási eseményeket (többek között önkéntes munkákat is), hanem biztosítják a csatlakozás lehetőségét is. E tekintetben érdemes kiemelni, az úgynevezett hitalapú szervezeteket (faith based organisations, FBO), amelyek a vallási-hitéleti misszió közvetítése mellett valamely társadalmi ügyre (például a klímavédelemre) is nyitottak, és gyakran alapozzák működésüket önkéntesek tevékenységére (lásd Thaut 2009, idézi Bartal 2013; Chapman – Hamalianen 2011). Az online térben szervezett alkalmak kapcsolódást

jelentenek az önkéntes tevékenységhez, és olyan személyeket is képesek bevonni, akik eddig nem, vagy nem feltétlenül vettek részt önkéntes munkában. Más kérdés, hogy a hitalapú (civil) szervezetek tagjai ezeket az önkéntes munkánkat vallási alapon értelmezik, de ez nem feltétlenül érvényes az online térben bekapcsolódó személyek esetében (Chapmann – Hamalianen 2011).

Az online tér másrészt olyan önkéntes tevékenységeknek is teret kínál, sőt sok vonatkozásban megerősíti azokat, amelyek kapcsán egyértelműen vallási motívumok állnak az önkéntes tevékenység háttérében. Ez azokban a zárt vallási közösségekben érhető leginkább tetten, amelyek a posztmodern társadalom kihívásaira egy ettől erőteljesen elzárkózó ideológiát alakítanak ki. Számukra a posztmodernitás sokféle narratívát, értékrendet megengedő világa a szakralitás felszámolójaként, annak egyértelmű útmutatásának elutasításaként jelenik meg. Az „anything goes” értékrendjével szembeállított szigorú vallási előírások jelentik számukra a védelmet, és ez jelenti a fogódzót is az identitás stabilitásának megőrzése érdekében. Ők képviselik a vallási tradicionalizmust, és ebből fakadóan (a Taylor által leírt) azon „premodern morális rendet”, amely a vallási normák középpontba állításával teremti meg annak a lehetőségét, hogy elkülönüljenek a többségi társadalomtól.

E zárt vallási közösségekben minden tényező az önkéntesség megerősödésének esélyét növeli. Eleve az önkéntességre predesztinál, hogy ezekben – az egyre inkább az online térben szerveződő – vallási közösségekben azok az etikai elvek határozzák meg a csoport tájékozódását és identitását, amelyekben az önkéntesség kitüntetett szereppel rendelkezik. Másrészt e vallási közösségeknek a premodern morális rendje abban is megmutatkozik, hogy a fogyasztói társadalom egyéni nyereséget megcélzó, a pénzszerzést, a vagyonosodást középpontba állító szemléletével szemben a kegyességet hangsúlyozza. Ez a kegyesség pedig nem csupán az Istenhez fűződő viszonyt határozza meg, hanem kiterjed az embertársakra is. Ez olyan vallásos magatartást eredményez, amely a mások iránti tisztelet külső megnyilvánulásainak részeként erősíti az önkéntesség gyakorlását és az önkéntesség iránti elköteleződést. Másrészt a zárt vallási közösség tagjai számára az önkéntesség a fogyasztói társadalomtól elforduló önzetlenség kinyilvánítása is lesz, amely ezzel is megerősíti a közösség tagjainak a materiális értékekkel szembeni állásfoglalását, és egyúttal kifejezi a posztmateriális értékek melletti elköteleződését.

E zárt vallási közösségek tehát alapvetően fontosnak tekintik az önkéntességet, és ennek gyakorlását a sajátos vallásos értékrendjük kifejeződésének és megerősítőjének tekintik. A posztmodern többségi társadalomtól tudatosan elzárkózó közösség másik sajátos jegye – éppen a szigorú etikai elvek alapján történő határmegvonás miatt – az lesz, hogy ezeket az önkéntes tevékenységeket elsősorban, vagy kizárólag a vallási közösségen belül gyakorolják. Ez következik a közös identitást megalapozó elzárkózásukból és a többségi társadalomtól eltérő értékrendjükéből is. Az elesettek gyámolítása, a rászorulóknak segítése és a közösség fenntartására végzett önkéntes tevékenység ekképpen a zárt vallási közösségen belül történik, és az azokat a személyeket célozza meg, akiknek vallásos identitásában osztoznak az önkéntesek. Az önkéntesség gyakorlása tehát ebben az értelemben csak kevésbé tudja erősíteni a szélesebb társadalom gyakorlatát, mivel e zárt közösségek önkéntessége nem feltétlenül keresi a kapcsolódásokat a közösségen kívüli csoportokkal. Ez alól kivételt elsősorban azok az önkéntes tevékenységek jelentik, ahol a zárt közösség újabb hívek, tagok toborzása során átlépi a közösség határait. Ezek, a többnyire az online térben szervezett események ekképpen egyfajta kapcsolódást teremthetnek, de ettől aligha várható az önkéntes tevékenység hatékony társadalmi népszerűsítése.

A fenti gondolatmenetből érzékelhető, hogy az online terek előtérbe kerülése nem egyirányú folyamatként hat a vallásosok önkéntességére, mivel azt erősítő és ennek a vallásos etikának részét képező értéknek a relativizálását is eredményezi. Nem arról van szó azonban, hogy ezek az ellentétes tendenciák kiegyenlítődnek. Az online tér hangsúlyosabbá válása a diszlokáció jelensége által elsősorban hatalmi erőtereket erősít meg, amely – ha nem is feltétlenül a vallásosság, de – a sajátos vallásos értékrend relativizálását vonja magával. Ez pedig nyilvánvalóan hat a vallásosok azon értékrendjére is, amelyben lényeges szerepet tölt be az önkéntesség. Ennek eredménye lehet az, hogy az empirikus kutatásokban korábban tapasztalt erőteljesebb különbség csökkenőben van a vallásos és a nem-vallásos személyek önkéntességre való affinitása között.

## KONKLÚZIÓ

Társadalomelméleti elemzésünk azokat a legfőbb strukturális változásokat tekintette át, amelyek a társadalmi cselekvők értékrendjét formálják, és ezáltal hatást gyakorolnak az önkéntességhez fűződő viszonyra. Elemzésünk ennek az átalakulásnak egyik szegmensét

állította a középpontba, és arra kereste a választ, hogy a társadalmi változások miképp alakították a vallásosoknak az önkéntességgel kapcsolatos attitűdjét. Legfőképpen pedig azt vizsgáltuk, hogy e strukturális változások erősítették, vagy gyengítették-e azt a sajátos vallásos értékrendet, amelyben az önkéntesség is fontos helyet foglal el, és amely miatt korábban a vallásos részvétel felülreprezentált volt az önkéntes tevékenységekben.

Az elemzés a társadalmi változás három szegmensét emelte ki. A szekuláris nyilvánosságnak, az utóbbi évtizedekben megerősödő spiritualizmusnak és az online tereknek a vallásos értékrendre, és ekképpen az önkéntességhez fűződő attitűdre gyakorolt hatását értelmeztük. A tanulmány gondolatmenete arra mutatott rá, hogy a három, párhuzamosan futó jelenség egyaránt olyan változásokat hozott magával, amely a vallásosság hagyományos formáinak a háttérbe szorulását eredményezte. Az elemzés során amellettt érveltünk, hogy e tényezők az etikai alapú vallásosság elveit relativizálták, és olyan értékrendbeli változásokat hoztak magukkal, amelyek a vallásosság normatív elvekhez kötött szemlélete helyett a vallásosság új, etikai kérdésekben megengedőbb formáit erősítették meg. Ennek részeként pedig a vallásos öndefiníció szempontjából kisebb jelentőségűvé váltak a vallásosságnak azok a normatív elemei, amelyekhez az önkéntesség gyakorlását is soroljuk. Mindezekkel a társadalomszerkezeti változásokkal magyaráztuk azt, hogy az önkéntesek körében a vallásosok felülreprezentáltsága csökkenőben, vagy megszűnőben van, mivel a vallásosok értékrendje egyre inkább illeszkedik a nem-vallásosok értékrendjéhez. Úgy látjuk, hogy ha ezek a társadalmi tendenciák folytatódnak, akkor a társadalomelméleti elemzésünk alapján egyre inkább csökkenő különbségre lehet számítani a vallásosok és a nem-vallásosok között az önkéntes tevékenységhez fűződő attitűd tekintetében.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy ez miképp érinti az önkéntesség iránti elköteleződést. A feltételek abban a tekintetben reményre adnak okot, hogy a szekuláris és a szakrális nézőpont is értéknek tekinti az önkéntességben megmutatkozó társadalmi szolidaritást.<sup>7</sup> A vallásosok és a nem-vallásosok közötti különbségek feloldódása az önkéntességre való hajlandóság tekintetében tehát nem feltétlenül veszélyezteti az önkéntesség iránti elköteleződést. Értelmezésünk szerint az önkéntességhez fűződő viszony erősödése vagy gyengülése

---

<sup>7</sup> Nem véletlen, hogy a mértékadó vallásszociológiai elemzések (Willaime 2004; Habermas 2016) olyan posztsekuláris társadalomról értekeznek, ahol a szekuláris és a szakrális szemléletben is jelen lévő közös értékek alapján egyfajta kiegyezés, sőt szövetség létrejöttének lehetőségét látják a társadalom problémáinak megoldására.

alapvetően azon múlik, hogy a társadalomban miként változik a társadalmi szolidaritáshoz fűződő viszony. Vagyis az önkéntesség kiterjedése, szinten maradása, vagy visszaszorulása azon a társadalmi közegen múlik, amely képes formálni az értékekkel, így az önkéntességgel kapcsolatos viszonyt. Az értékszociológiai kutatások szerint Magyarország e tekintetben nem áll jól (Keller 2010). Az önkéntesség szempontjából tehát döntő kérdés, hogy a társadalmi változások az önkéntességet támogató civil szervezetek megerősödését, és egy ezt támogató kormányzati politika irányába mozdulnak-e el. Nyilvánvalóan egy efféle változás pozitív hozadéka nem csupán az önkéntesség szélesebb körben való elterjedése lehet, hanem az a társadalmi szolidaritás megerősödését és egy sikeresebb, versenyképesebb társadalom létrejöttét is támogathatja.

## IRODALOM

- Achterberg, Peter – Houtman, Dick – Aupers, Stef – de Koester, Willem – Mascini, Peter – van der Waal, Jeroen (2009): A Christian Cancellation of the Secularist Truce? Waning Christian Religiosity and Waning Religious Deprivatization in the West. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 48(4) pp. 687-701. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2009.01473.x>
- Ammerman, Nancy T. (2013): Spiritual But Not Religious? Beyond Binary Choices in the Study of Religion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 52(2) pp. 258-278. DOI: <https://doi.org/10.1111/jssr.12024>
- Bartal Anna Mária (2010): „Élnek köztünk boldog emberek is...” Az önkéntesek és nem-önkéntesek jellemzői az Európai Értékrend Vizsgálat tükrében. In: Rosta Gergely – Tomka Miklós (szerk.) (2010): *Mit értékelnek a magyarok?* Budapest: OCIFE Magyarország – Faludi Ferenc Akadémia, pp. 143-186.
- Bartal Anna Mária (2013): A magyar segélyszervezetek vörösiszap-katasztrófa idején végzett humanitárius tevékenységének hatásvizsgálata. *Civil Szemle*, 9(4) pp. 35-62.
- Bartal Anna Mária – Saródy Zita (2010): Az önkéntesség helyzete és szerepe az Európai Unió egyes tagállamaiban az önkéntes-motivációs kutatások tükrében. *Civil Szemle*, (9)2 pp. 22-41.
- Bartal Anna Mária – Kmetty Zoltán (2011a): A magyar önkéntesek motivációi – a Magyar Önkéntes Motivációs Kérdőív sztentendizálásának eredményei alapján. *Civil Szemle*, 8(4) pp. 7-30.
- Bartal Anna Mária – Kmetty Zoltán (2011b): Választás és meghívás – a református, vallásos önkéntesek vizsgálatának eredményei. *Confessio*, (35)1 pp. 55-65.
- Bibby, Reginald (2019): So You Think You Are Religious, or Spiritual but Not Religious: So What? In: Gareau, Paul L. – Bullivant, Spencer Culham – Beyer, Peter (eds.) (2019): *Youth, Religion, and Identity in a Globalizing Context*. Boston: Brill, pp. 53-65. DOI: [https://doi.org/10.1163/9789004388055\\_004](https://doi.org/10.1163/9789004388055_004)
- Bognár, Bulcsu - Kmetty, Zoltán (2020): Believing without moralising: Secularised religiousness in Hungary. *Social Compass*, 67(4) pp. 576-598. DOI: <https://doi.org/10.1177/0037768620949064>
- Bognár, Bulcsu – Kmetty, Zoltán (2022): The Strength of Religious Lifeworld: The Impact of Social Spaces on Religious Values in Central and Eastern Europe. *Religions*, 14(1) p. 25. DOI: <https://doi.org/10.3390/rel14010025>
- Campbell, Heidi A. (2010): *When Religion Meets New Media*. London: Routledge.

- Campbell, Heidi A. (2013): Religion and the Internet: A microcosm for studying Internet trends and implications. *New Media & Society*, 15(5) pp. 680-694.  
DOI: <https://doi.org/10.1177/1461444812462848>
- Campbell, Heidi – Connely, Louise (2020): Religion and Digital Media. In: Narayanan, Vasudha (ed.) (2020): *The Wiley Blackwell Companion to Religion and Materiality*. Hoboken: John Wiley & Sons, pp. 471-486.
- Campbell, Heidi A. – Tsuria, Ruth (2021): *Digital Religion*. London: Routledge.
- Casanova, José (1995): Vallás és közösség Kelet- és Nyugat-Európában. *Ford. Bérczes Tibor*. 2000, 7(4) pp. 6-11.
- Chapman, Rachael – Hamalainen, Leila (2011): Understanding faith-based engagement and volunteering in the postsecular society: motivations, rationales and translation. In: Beaumont, Justin – Baker, Christopher (eds.) (2011): *Postsecular Cities: Space, Theory and Practice*. London: Continuum, pp. 184-200.
- Cheong, Pauline Hope (2017): The Vitality of New Media and Religion: Communicative Perspectives, Practices, and Changing Authority in Spiritual Organization. *New Media & Society*, 19(1) pp. 25-33.  
DOI: <https://doi.org/10.1177/1461444816649913>
- Cortois, Liza – Aupers, Stef – Houtman, Dick (2018): The Naked Truth: Mindfulness and the Purification of Religion. *Journal of Contemporary Religion*, 33(2) pp. 303-317.  
DOI: <https://doi.org/10.1080/13537903.2018.1469276>
- Davie, Grace (2005): From Obligation to Consumption: A Framework for Reflection in Northern Europe. *Political Theology*, 6(3) pp. 281-301. DOI: <https://doi.org/10.1558/poth.6.3.281.66128>
- Davie, Grace (2010): *A vallás szociológiája*. Ford. Wessely Anna. Pannonhalma: Bencés Kiadó.
- Fiske, John (2010): *Understanding Popular Culture*. London: Routledge.
- Flanagan, Kieran – Jupp, Peter C. (2007): *A Sociology of Spirituality*. Burlington: Ashgate Publishing Company.
- Giddens, Anthony (1985): Time, Space and Regionalisation. In: Gregory, Derek – Urry, John (eds.) (1985): *Social Relations and Spatial Structures*. Houndmills: Macmillan, pp. 265-295.
- Giddens, Anthony (2013): *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Hoboken: John Wiley & Sons.
- Gyorgyovich Miklós – Menich Dóra – Simon Nikolett – Kollár Dávid – Szadorai Dóra (2020): *Önkéntesség Magyarországon 2018*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Habermas, Jürgen (2016): *Glauben und Wissen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Halman, Loek – Sieben, Inge (2023): Transformations in the Religious and Moral Landscape in Europe? In: Polak, Regina – Rohs, Patrick (eds.) (2023): *Values – Politics – Religion: The European Values Study. In-depth Analysis – Interdisciplinary Perspectives – Future Prospects..* Cham: Springer.  
DOI: [https://doi.org/10.1007/978-3-031-31364-6\\_4](https://doi.org/10.1007/978-3-031-31364-6_4)
- Harvey, David (1992): *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Blackwell: Cambridge.
- Hegedűs Rita (2024): Önkéntesség, vallásosság és lelki egészség. Egy önkéntesvizsgálat vallásos válaszadóinak lelki egészséggel kapcsolatos jellemzői. *Önkéntes Szemle*, 4(4) pp. 50-74.
- Heelas, Paul – Woodhead, Linda (2005): *The Spiritual Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality?* Malden/Oxford: Blackwell.
- Holloway, Julian (2003): Make-Believe: Spiritual Practice, Embodiment, and Sacred Space. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 35(11) pp. 1961-1974. DOI: <https://doi.org/10.1068/a3586>



- Houtman, Dick – Aupers, Stef (2007): The Spiritual Turn and the Decline of Tradition: The Spread of Post-Christian Spirituality in 14 Western Countries, 1981-2000. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 46(3) pp. 305-320. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2007.00360.x>
- Hustinx, Lesley – Lammerty, Frans (2003): Collective and reflexive styles of volunteering: A sociological modernization perspective. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 14. pp. 167-187. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:102394802720>
- Hustinx, Lesley – Cnaan, Ram A. – Handy, Femida (210): Navigating theories of volunteering: A hybrid map for a complex phenomenon. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 40(4) pp. 410-434. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5914.2010.00439.x>
- Jameson, Fredric (2012): *Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham: Duke University Press.
- Joas, Hans (2013) *The Sacredness of the Person: A New Genealogy of Human Rights*. Washington: Georgetown University Press.
- Joas, Hans (2021): *The Power of the Sacred: An Alternative to the Narrative of Disenchantment*. New York: Oxford University Press.
- Keller Tamás (2010): Magyarországi értéktérkép: normakövetés, egyéni teljesítmény. *Szociológiai Szemle*, 20(2) pp. 42-70.
- Knoblauch, Hubert (2009): *Populäre Religion. Auf dem Weg in eine spirituelle Gesellschaft*. Frankfurt: Campus Verlag.
- Lewis, Valerie A. – MacGregor, Carol Ann – Putnam, Robert D. (2013): Religion, networks, and neighborliness: The impact of religious social networks on civic engagement. *Social Science Research*, 42(2) pp. 331-346. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2012.09.011>
- Luckmann, Thomas (2003): Transformations of religion and morality in modern Europe. *Social Compass*, 50(3) pp. 275-285. DOI: <https://doi.org/10.1177/00377686030503002>
- Lynch, Gordon (2007): *The New Spirituality: An Introduction to Progressive Belief in the Twenty-first Century*. London: I. B. Tauris.
- Marshall, Joey – Olson, Daniel V. A. (2018): Is 'Spiritual But Not Religious' a Replacement for Religion or Just One Step on the Path Between Religion and Non-religion? *Review of Religious Research*, 60, pp. 503-518. DOI: <https://doi.org/10.1007/s13644-018-0342-9>
- Mead, Georg Herbert (1973): *A pszichikum, az én és a társadalom*. Ford. Félix Pál. Budapest: Gondolat.
- Monsma, Stephen V. (2007): Religion and philanthropic giving and volunteering: Building blocks for civic responsibility. *Interdisciplinary Journal of Research on Religion*, 3, pp. 1-28.
- Paxton, Pamela – Reith, Nicholas E. – Glanville, Jennifer L. (2014): Volunteering and the Dimensions of Religiosity: A Cross-National Analysis. *Review of Religious Research*, 56(4) pp. 597-625. DOI: <https://doi.org/10.1007/s13644-014-0169-y>
- Pless, Anna – Tromp, Paul – Houtman, Dick (2020): The “New” Cultural Cleavage in Western Europe: A Coalescence of Religious and Secular Value Divides? *Politics and Religion*, 13(3), pp. 445-464. DOI: 10.1017/S175504831900049X.
- Pless, Anna – Tromp, Paul – Houtman, Dick (2023): Religious and secular value divides in Western Europe: A cross-national comparison (1981–2008). *International Political Science Review*, 44(2) pp. 178-194. DOI: <https://doi.org/10.1177/0192512121995126>
- Putnam, Robert D. – Campbell, David E. (2012): *American Grace: How Religion Divides and Unites Us*. Simon and Schuster.
- Schwartz, Shalom H. – Huismans, Sipke (1995): Value priorities and religiosity in four western religions. *Social Psychology Quarterly*, 58(2) pp. 88-107. DOI: <https://doi.org/10.2307/2787148>

Steenland, Brian – Wang, Xiaoyun – Schmidt, Lauren Chism (2018): Spirituality: What Does it Mean and to Whom? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 57(3) pp. 450-472.

DOI: <https://doi.org/10.1111/jssr.12534>

Taylor, Charles (2007): *A Secular Age*. Cambridge: Harvard University Press.

van Tienen, Marike – Scheepers, Peer – Reitsma, Jan – Schilderman, Hans (2011): The Role of Religiosity for Formal and Informal Volunteering in the Netherlands. *Voluntas*, 22, pp. 365-389.

DOI: <https://doi.org/10.1007/s11266-010-9160-6>

Thaut, Laura C. (2009): The role of faith in Christian faith-based humanitarian agencies: Constructing the taxonomy. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 20, pp. 319-350. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11266-009-9098-8>

Tiggemann, Marika – Hage, Kristy (2019): Religion and Spirituality: Pathways to Positive Body Image. *Body Image*, 28, pp. 135-141. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2019.01.004>

Storm, Ingrid (2016): Morality in Context: A Multilevel Analysis of the Relationship between Religion and Values in Europe. *Politics and Religion*, 1(1), pp. 111-138.

DOI: <https://doi.org/10.1017/S1755048315000899>

Voas, David (2009): The Rise and Fall of Fuzzy Fidelity in Europe. *European Sociological Review*, 25(2)

DOI: 155-168. <https://doi.org/10.1093/esr/jcn044>

Voas, David – Storm, Ingrid (2022): The Transmission of Religious Values. In: Luijkx, Ruud – Reeskens, Tim – Sieben, Inge (eds.) (2022): *Reflections on European Values: Honouring Loek Halman's Contribution to the European Values Study*. Open Press TiU. DOI: <https://doi.org/10.26116/09eq-y488>

Willaime, Jean-Paul (2004): The Cultural Turn in the Sociology of Religion in France. *Sociology of Religion*, 65 (4), pp. 373-389.

Wilson, John (2000): Volunteering. *American Review of Sociology*, 26, pp. 215-240.